

ESTÉ 2017 * L° 82

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.)

mimbe del Soce po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou l'aspalaedje del Kiminalté Walonreye-Brussele

Mwaisse sicrijheu : Lucyin Mahin - Desséns : Djozé

Eplaideu responsåve : Pire Otjacques

19, rûe d' la Hète, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

å conte IBAN : BE74 0682 2043 0507 BIC : GKCCBEBB

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoele » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut purade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononciève *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Henschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont. Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidê a pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée).

Sacwants tecses sicrîts e-n on walon coinrece [régiolecte] et riscrîts e rfondou cial ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol djâspinreye « li walon d' emon nozôtes » : <http://walon.cultureforum.net/>

Responsåvte

Les scrijheus sont responsåves di leus scrijhaedjes et les dessineus d' leus dessinaedjes.

Croejhete

Dins nosse gazete, nos prindans voltî l' djinre tipike do walon, nén todi l' minme ki po les sfwaits mots d' francès:

ådje (fem.) => a des pareyès ådjes [à des âges pareils]

avion (fem.) => **ene** pitite rodje avion [un petit avion rouge]

petrole (fem.) => li petroleu vindeut **del** petrole [... du pétrole lampant]

piele (om.) => vosse live, c' est **on** piele [une perle]

djins (fem.) => les viyès djins [les gens âgés]

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -ådje); **oe** se prononce généralement, **ey** se prononce **èy** à Liège et **iy** ailleurs; **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è, û, ë, wa, ou, wê, etc.**), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **ou** à Nivelles, **â** se prononce **au** (**ô**), **â, â, an**, ou **on** selon les régions; **ô** se prononce souvent **ôn** (presque **on**) mais **ou** à Nivelles, Fosse-la-Ville et en Haute-Sûre; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

endè (**end, ndè, nd**) se prononce **ènnè** (**ènn'**, **'nnè**, **'nn'**) sauf à l'Ouest où il se rend par **'dd'** (simplifié en **d'** ou **d-**)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. remantchî = **rèmantchî**; retchessî = **rètchèssî**. La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : **ceréjhe**, **tuzé**, **singlé**. Non si elle provient d'un calque du français : **prezinter**, **republike** (**lire è**).

Les voyelles **i, u** et **ou** se prononcent presque toujours longues devant une consonne voisée (**b, d, dj, g, jh, v, z**), **R** et **Y** (voir p. 21).

Un espace typographique suit toujours une apostrophe; il n'y a pas d'apostrophe ni d'E muet internes. Ces deux règles étaient déjà d'application dans le « Dictionnaire des parlers wallons du Pays de Bastogne »

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

« **Diviè l' an cwarante** », sovances rasserceyes (c' est l' sortite), on live da Emile Gilliard dins l' pitite coleccion di l' SLLW. Si vos n' estoz nén mimbe soçneu [membre adhérent], emilez a: bernardlouis@andenne.be

« L' efexhaedje » (l'èfèhèdje) on live siné Jacques Warnier, eplaidî pa Pierre Bragard dins l' coleccion « Audace ». Po l' aveur, emilez todi a : pierre.bragard@hotmail.com

« **Gama-côte 2: li tecnike** » Li sincieuse binde d' imådjes da José Schoovaerts et Nicolas Massager va parexhe cial dins les pådjes mîtrinnes. Si vos vloz ddja l' mwaisse live e walon, evoyîz 5 uros sol conte di nosse gazete. Po rawè l' prumî live, c' est 5 ôtes uros. On motîl walon-francès est sol Wikipedia walon (tapez djusse: « gc2 » dins bawete « cweri »). Modêye e francès u e-n inglès a Erassee.

Bates

Pris ambanêyrece [bisannuel] del veye di Lidje

Tot çou ki vos vloz come sicrijhaedje e walon (roman, powezeye, teyâte, tchanson) eplaidî u nén; minme l' etirté di voste ouve. Po 1.500 €.

Shijh egzimplaires pol 15 di setimbe 2017 a-z evoyî a Jean-Pierre Hupkens, e Feronstrêye 92, 4000 Lidje. Racsegnes : lectures@liege.be

Bate «on scrijheu... on djheu / ene sicrijheuse... ene dijheuse»

Les tecses, sol tinme del peu (sogne, hisse, vessete), inte 20 royes et deus pådjes, divèt esse rintrés (6 egzimplaires sins scrire si no, apus k' dins ene cloyowe ewalpeure) divant l' 30 di djun 2017 amon: Annie Rak, Rowe do govienmint, 15, 7000 Mont.

Eredjistrumint publik li 2 d' decimbe a Mont, et rpassaedje dins les troes emissions walones di l' RTBF : li shijhe walone (Lidje), vive li Walooneye (Nameur); Hinnot-Raecenes.

Ratacaedje

Çou k' est haute est haute

Nos n' serans pus djamây ni djonnes ni beas. Mins nozôtes, les pus vîs, nos avans totes nos âjhes po esse ureus et co plaijhants et minme po pârti do bouneûr âtoû d' nos...

Li pus djoleye des comeres, si lele mostere ene laide maye mârivnante, li pus vayant des galants si distoûnrè abeye di leye.

Câzez m' purade d' on bénrivnant vizaedje tot pleuti avou des ouys come des stoeles et on bea grand sorire disk' âs orayes. Vola do bouneur ki rglatit, del djoye dins vosse keur po on moumint.

Ci sorire la, il est a l' poirtêye di tertos, minme do pus minâve: s' i sorît, et k' il a dandjî d' vos,

vos seroz âjheymint pus decidé a lyi fé plaijhi, a lyi dner on côp d' mwin, d' el voltî aspaler dins ses ouves.

A noste âdje, on n' dâre pus d' on ran sins tourner dins s' tiesse les pondants et les djondants; divant do dner li boune response a çou ki s' pre-

zinte, po discomeler li pus mâlâjheye des rascråwes, po dire les mots ki rapâjhnut.

Ci n' est nen trisse di divni vî : i nos fât tchoezi li manire do viker po çou ki dmeure di nosse vicâre.

Ziré Malet, li 29 di mâss 2017

<-- di hintche a droete: Laure Gesell a 95 ans; ene trompe-rinne d' Inglutere a 70 ans; Maurice Herlin a 85 ans: kî çk' est avnant, kî çk' est mârivnant ?

Sociolinwince

Avirer l' pwès do walon

Li pwès d' on lingaedje, c' est, bén seur, ene sacwè k' on n' sâreut mete après on pezea, et awè li mzura [valeur chiffrée] avou des chifes et des comas.

Portant, divant l' grande guere des langues ki s' passe divant nos ouys, et ki voet disparerhe on lingaedje tos les cwénze djoûs, i sereut clapant di poleur pezer les tchances d' on metou pârlar a poleur sorviker â 21inme sieke.

Divintrins et dfoûtrins mzurars [paramètres intrinsèques et extrinsèques]

Les sociolinwincieus ont relî dihj parametes po « mete des ponts d' egzamin » a on metou lingaedje. Gn a des mzurars divintrins (ki s' rapoirtèt â lingaedje lu-minme) et des dfoûtrins (çou ki toûne âtoû do lingaedje).

Dins les dvintrins, gn a li statut eyet l' coir do lingaedje (croejhete, motlî, sintake, evnd.) ; ses fonccions et uzaedjes, si produjhaedje culturel et ses ratournaedjes dins des ôtes langues.

Dins les dfoûtrins, vos av si pwès istorike, si stindowe djeyografike, si impôrtance dins les tchamps politike, economike, rilidjeus ; si plaeece dins les medias, les scoles, les eplaidaedjes [publications]. On î stitche ossu li demo-

grafeye del kiminâlté ki s' è sieve.

Et pu, gn a çou k' on lome li sorlinwince [épilinguistique].

Sorlinwince

Cwè çki c' est co d' ça po ene biesse ?

C' est li rsinta enevîè lingaedje emey li cminâlté la ki ç' langue la î a-st ene plaeece.

E walon, on n' est nén trop gâtés di ç' costé la. Plamour k' on-z a heré des pouces e l' oraye des djins, pâr dispu 1920, come cwè c' esteut on lingaedje grossir, on djârgon d' payizan, on patwès d' ovrîs, on pârlar del basse classe. L' idêye a Bén d'moré enancrêye mon les Walons di stok (metans : gn a co ene pekêye di djins ki djâznut d' « patwès » estô d' « walon »).

Portant, pol djoû d' ouy, on voet crexhe li sintimint, emey les 40-60 ans, ki l' walon est l' lingaedje di nos tâyes, et k' on nel divreut nén piede podbon.

Tant k' âs djonnès grandès djins (20-40 ans), i n' ont nole mâle idêye sol walon, mins end a ddja brâmint laddins ki n' savèt nén

ddja pâr çou k' c' est.

Li pus emerviyant, c' est l' codujhance [attitude] des efants des scoles cwand on lzî vènt fé on ptit ocupaedje [activité, animation] e walon. Totavâ, on a des escos ki c' est l' grande djoye dins cisse trintche d' âdje la, ki n' ont mây oyou critiker l' walon pa les « vîs ».

Asteure, loucans ene miete les ponts k' âreut yeu li candidat walon a l' egzamin des lingwisses UNESCO.

Statut

Li statut oficir do walon, âdvins del Kiminâlté Walonreye-Brussele, c' est l' ci d' on « lingaedje edodjinne », sorlon l' alo-mâcion del lwè Valmy Féaux di 1993. Mins, di câze ki s' no cmince pa on W, il est metou l' dierin dins l' lisse des sfwaits lingaedjes. Çou ki n' mostere nén si vraie plaeece djeyografike et demografike el Walonreye, ni s' rapoirt avou l' no di l' intité economike ki pôreut divni on vrai payis a l' avni, li **Walonreye**.

Shûte p. 18

Eternâcionâ

Deus moes d' cérudjeye a Mossoul

Nén totafwaitmint. Ene cwénzinne di djoûs divant l' terme, on hôst boss des M.S.F. (Medcés Sins Frontire) nos vna copler sacwants djoûs, et nos trover fornâjhîs. Et ahoukî ene novele ekipe po nos replaeci.

Fât dire k' on a tnou on rite ki l' Diâle lu-minme n' âreut nén vlou prinde. Cwate cints opérâcions po nozôtes cwate cérudjins. Deus espatriyîs et deus Irakîs, mins k' estént purade des mwaisses aidants ki des vrais frés d' mestî.

Mins rivnans âs pondants et djondants di noste evoyaedje rola.

Li batreye di Mossoul

Elle a stî enondêye li 15 di djanvî 2017. I s' adjixh di rprinde a Dayech li mitan coûtchantrece del veye. Les forbots po cmincî, çou k' a stî fwait a l' eure d' âdjourdu. Adon-pwis, li viye veye, lomêye droidimint Mossoul El-Djadida (Nouve veye).

L' anêye passêye, les tropes irakynnes ey amerikennes avént ddja rprins li boket metou â Levant do Tigue, li mouze ki côpe li veye e deus. Les Pechmergas, les sôdars do Kourdistan otonome, avént cmincî a-z ataker di l' ôte des costés.

Dj' a yeu l' ocâzion di viziter ene pitite veye crustinne dilivrêye pa les Croudes [Kurdes], El Amadiya. Totafwait î est remolou. N' a pus deus meurs ki tegnnut eshonne. Les Dayech n' ont nén stî a scole mon les caytresses [dentelières].

Kî çk' a askepyî Dayech ?

Les idêyes disfindowes pàs Dayechs, i freut mâlâjhey, tot les raspepiant, d' endè trover ene boune. Et portant leu mouvment a assaetchî des meyes et des meyes di djennes moslimîs (et moslimresses) di tos les payis. On s' dimandreut bèn pa ké sint. (Mins, come ces Salafisses la ni croeynut nén âs sints, li kesse ni doet nén-z esse hâyneysi insi.)

Dins on rapoirt oficir veyâve sol Daegntoele, ene soce amerikenne di docteurs, *Physicians for Peace*, a carculé li nombre di moirts dins les payis muzulmans câzés pa les bombardaedjes des Coûtchantrecis [Occidentaux] dispu li primire

Todi est i ki les MSF ont decidé d' aspaler les siervices irakyns, ca on saveut bèn k' i gn âreut des coixhîs po fé.

Nos avans astalé on camp 15 kilomètes dîzo Mossoul, la k' gn a l' prumî pont sol Tigue del voye k' erva so Ticrite, pu so Bagdete.

Des toeteas tot do long do meur di clôzeure, et nosse camion-ostipâ â mitan do djeu d' beyes.

Kés cas ?

Dj' a mostré ayir, a on prezintaedje po des frés d' mestîs, des fotos des cas k' on-z a yeu sol biyârd. Minme des cenes et cis adûs a vir des moudreyès tchâs di djostêyès djins, end ont yeu des frumjhons. Des bresses distchârnés disk' a l' oxhea. Des djambes a côper evoye dîzo li djno. Sins djâzer des sclats d' bombe et des bales dins l' vinte et dins l' schene.

Kî çk' a tiré ou bombârdé ? Les deus costés, bèn seur. Cwand t' atakes avou des areyoplans, ti n' dimandes nén azès bombes di loukî s' i gn a des civils dins l' cotoû divant d' esplôzer.

Pu, gn a les milices chiyites ki n' poirtèt nén les djins d' Mossoul (sunites) dins leu cour. Zels nerén ni dvèt nén esse eschlintchirs [pas vite gênés] po saetchî so âk ki bodje.

Ass yeu des froxhîs vinant des Dayech ?...

... ki vos mi dmandez. Deus. Li prumî n' aveut k' ene grosse plâye. I s' a rade rifwait ey a stî rmetou al police irakynne.

Li deujhinme a morou dins les mwins des infirmîs. Alez sawè s' i n' l' î ont nén aidî. Li haeyime inte kiminâltés est télmint foite, asteure, e l' Irak, ki vos vs dimandez si les sognants ont mây oyou djâzé do siermint d' Ipocrate.

A on confré croude rescontré a Erbîl, dji dmanda çou k' i freut avou des pacyins sunites. « Dj' els evoye dins l' wastene do Tharthar », mi ressonda-t i, et dji n' a pont veyou d' clignete dins ses ouys cwand il è djha ene sifwaite.

Li pus disbâtchant...

... c' est ki tchessî les Dayech foû d' Mossoul ni va nén apoiter grand tchoi come rexhowe po les rujhes des Irakyns. Les Croudes s' î rtrouvent bâbe a bâbe avou les Chiyites, et totes les djins do payis, ki tnént purade po Saddam Hossin dîntins, ey après po Dayech.

Martial Ledecq, riçuvant Lucyin Mahin a Glaireuse, li 26 di mâss 2017

guere del Gofe da Djôr Bouch popa.

Il avnèt a l' ewaerant nombre di 1.800.000. Sol minme trevén, n' a nén yeu 5000 touwés di nosse costé di câze do terrorisse, on mot k' est so totes les bokes dispu setimbe 2001.

Avou ça ki, les familles muzulmandes astalêyes e l' Urope ont sovint stî leyeyes a zeles-minmes, dins des forbots [faubourgs] des grandès veyes, sins moennance rilidjeuse, culturele u scolrece. Les djennes di ces coulots la, rén k' d' après leu no d' famille, ni trovèt nén âjheymint des plaeces. Et s' retrôcler inte di zels.

Ci n' est k' après les atacaedjes di Brussele ki l' mayeuresse di Molenbek a cmincî s' abaiti k' i lyi faleut prinde li gayet pazès coines.

Spòrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (43)

El rwè des Flandes

El Tour des Flandes 2017 purdeut po l' prumî côp l' depårt d' Anverse, po-z ariver a Ådnåre [Audenarde]. Eyet passeut på fameus meur di Gramont.

Bén seur ki dj' âreu vlou ki ça arive, mins did la a ... vir ene télé arivêye, c' est ... c' est ... dj' end a pierdou l' parole !

Foircigne

Po cmincî, c' est Tom Boonen k' a ataké. Mins radmint, no Flipe a fritchté, té ene machene di trén. No tchampion esteut e grande fôme. El prouve, c' est ki cwand el trope amoennêye pa Sagan eyet Van Avermaet a stî presse di rattraper les ût coreus schapés dispu l' mati-nêye, ebén no Walon a fwait on foircigne a tot sketer dins l' deujhinme montêye du vî Cwârmont. C' esteut a 55 kilomètes di l' arivêye k' el coreu di l' ekipe Kick-Step Floors dins s' bea mayot di tchampion d' Beldjike a plaecé s' demaraedje. Adon, gn a pus nolu ki l' a plou shure eyet i s' evola viè l' victwere !

El Toû des Flandes, c' est ene bele coûsse avou todi on bea prumî. L' arivêye, metowe ene miete lon do meur di Gramont, on croeyeut ki ça n' sievreut a rén. C' esteut mâ conoxhe no Fil !

Li coraedje do deujhinme

Portant, disk' âd dibout, les coreus nos âront tnou e-n alinne. Et pâr Greg Van Avermaet. L' ome esteut, dji m' endè rapele co, a 1 minute et 10 sigondes da Gilbert â pî del dierinne montêye do Vî Cwârmont. On pout portant dire k' il a hiné ses dierinnès foices po rvini eyet racoler a no Walon. Mins, al fén des féns, el tchampion

olimpique a mostré s' classe eyet sortot ès foice â coron del coûsse.

Dji sai bén ki les mwaijhès linwes diront ki, si Van Avermaet n' a nén adiercî s' côp, c' est pask' il aveut tcheu avou Sagan eyet Naesen a 18 km di l' arivêye.

Çoula n' l' a nén espaitchî d' ès bate po monter dissu l' podium eyet di daler discrotchî ene nouve deujhinme plaeece a Ådnåre.

Mirlifike !

Tant k' a nosse Flipe, il a tnou l' côp eyet fini avou câzumint ene munute d' avance dissu les coreus k' el porshuvént.

Eyet c' est insi ki « *de Ronde van Vlaanderen* » a yeu on Walon come prumî. Nosse vudete a don stî lomêye « Flupke, rwè des Flandes ».

Wagnî, dj' î creyeu, mins d' ene télé façon, c' esteut mirlifike. Il a reyussi çoula djusse 30 anêyes après Crikelion. Divant lu, gn aveut yeu Edi Merckx e 1969 et 1987.

Ene roye di crâs, ene roye di maigue

Ene sifwaite victwere, a l' âdje di bénrade 35 ans, c' est tot bounmint l' prouve ki l' ome esteut e plinne fôme ... eyet i l' a prové djusse après e wangnant l' Amstel Gold Race po l' cwa-trinme côp.

Rola, il a rtruvé Greg Van Avermaet. Målureuzmint, l'âvâ, il a tcheu eyet il s' a dvou djoker di cori. Il a plou fini l' coûsse grâce a on moral d' infier. Dins l' eschapêye finåle, il esteut padrî eyet fijheut des stindaedjes di musse [*étirements*] po cachî di soladjî l' mâ.

On n' a seu après côp ki c' esteut l' ewalpeure des mos [*capsule rénale*] k' esteut acsûte. L' ome ni saveut pus bodjî eyet faleut minme k' i dmoraxhe sovint couthî.

Damaedje, avou les classikes ârdinwesses k' arivént, ça a stî on gros disbâtchmint por lu. Sapinse a lu, il aveut rtruvé ses djambes di 2011 po reyussi on triplé. Damaedje eto pou l' Toû d' Itåleye wou çki no coreu walon n' a djamây poirté l' rôze mayot, el seu ki lyi manke.

Mins les rgrets èn candjront rén a tot çoula.

Erprindrè-t i â Toû d' Beldjike, eyet frè-t i l' Toû d' France ? Nos l' sârans bénrade !

Jean Goffart, li 26 di may 2017

Les pieles del nateure

Les tchawes-soris

Leu no, po les sincieus, c' est les kiropteres. Ça vént do vî grek χείρ (xheír, mwin) eyet πτερόν (pterón, aiyé); leus mwins sont divnowes des aiyes.

I gn a 351 sôres totavå l' Daegne. E l' Beldjike, nos nd avans 23 sôres.

Antomeye [Anatomie]

Leus doets del mwin sont divnous foirt foirt longs. Et, come ås djins, c' est li troejhinme doet k' est l' pus long.

Leus djambes sont ptites et leus pîs sont metous å rvier : les talons padvant et les årteas avou des grawes padrî.

Ene tchawe-sori a ene tote fene pea d' ene seule pîce ki l' rafûle tote etire.

Vicaedje

C' est ene biesse ås tetes : ses djonnes skepeynut vicants et vont boere li laecea d' leu mame.

Di ci sôre di biesse la, c' est l' seule k' est capåbe di voler.

A l' ahan, ele si doeynut acopler et magnî po s' fé del crâxhe po pleur passer l' ivier e doirmant et tot ricmince 7 a 8 moes après. Di l' ivier, ele sont sovint dins les bômes wou çk' i fwait frexh et la k' i n' djale nén. Ele sont la edoirmowes, pindowes pas leus grawes, li tiesse al valêye, les aiyes riployeyes, resserêyes âtoû d' leu coir. Tot dmorant pindowes insi, ele ni poujhnut nén dins leus rezieves di crâxhe.

Au bontins, ele cominçnut a s' dispiarter et s' evolnut po sayî di trover des tchabotes po djonnler. Ele s' î rtrovnut a 10, 20 disca 50. La, les djonnes crexhnut troes moes dins l' vinte di leu moman. On côp k' i sont

vnous å monde, li laecea di leu mame est télmint ritche k' i nelzî fât ki cwate samwinnes divant di poleur voler.

E Braezi [Brésil], i gn a deus ou troes indjes [espèces] ki suçnut li sonk des biesses, mins totes les ôtes magnnut des fruts, des pexhons, des insekes. Les nosses ni magnnut ki des insekes. Waitans comint.

Telemoennance

On côp l' nute toumêye, ele vont à l' tchesse ås insekes. Do djoû, ele rinturnut dins leus abris po s' ripoizer ene miete et dner 11 tetêyes ås ptits. La, ele ratindnut en s' rashonnant ene conte l' ôte po-z awè bén tchôd.

Vespriyon Bestinne, ene foirt râle sôre, pindou dins on trô d' rotche (foto da Gilles San Martin, Nameur, dizo libe licince Wikipedia)

Po-z aler tchessî sins s' taper dins les meurs, les âbes, les coxhes, elle ont come on radâr. Elle evoynut des sons ki nos n' polans nén etinde, di 36 a 45 kiloherz. Po nos orayes, c' est inte 20 herz et 20 kiloherz (cwand on-z est djonne).

Di 10 criyaedjes pa sgonde cwand l' tchawe-sori ni fwait ki voler, ça va disca 40 à 60 cwand elle atake et porshuve des moxhetes !

Leu criyaedje arive su l' aroke et erva aviè leus orayes, çou ki fwait ki, sins vey, les tchawes-

soris candjnut d' voye e-z « advinant » l' aroke. E-n on schita d' sigonde, ele polnut sawè si l' aroke est grande, sitroete, si c' est lon ou près, si c' est vicant, si ça vole rade.

Vicansté

Eles sont todi pus râles a cåze des mannestés et di totes les biestreyes ki nos fjhans avou nosse manire di viker d' asteure. DDT, CO2 et co ds ôtes.

Pus waire di viyès mâjhones (les mâjhons d' asteure n' ont pupont d' craeyes); pus waire di ptitès cinses, di stâves, di gregnes, di gurnîs, câzu pupont d' hâyes.

Doûcès croyances

Ele ont stî foirt sovint acuzêyes di totes sôres di mås : on dijheut k' ele s' agripent dins les longs tchveas des comeres. Come ele ni volnut ki cwand i fwait noer, on pinsève k' elle estént emacra-lêyes do diåle.

Les sôrcires ki vlént fé do toirt a ene sakî avént des rcetes. Ele metént des ptits bokets d' tchawe-sori dins leus comaxheures.

On les clawève so les ouxhs des gregnes po sayî d' lezî fé peu.

Asteure, on sait bén k' i gn a rén d' vrayi dins tot ça !

Li nute ås tchawe-soris

Tos ls ans, e moes d' setimbe, on s' pout s'rinde a « nute ås tchawes-soris ».

Gn a des fimes et des esplicâcions. Les specialisses ont des ptitès boesses electronikes ki candjnut les Herz di leus criyaedjes et insi, on les pout etinde tchessî.

Sayîz d' î aler on côp, et après, vos vieroz les tchawes-soris avou des ôtes ouys.

Willy Marchal, li 14 di fevrî 2017

Istwere

Li sidje do tchestea d' Bouyon e 1141

Cwand les signeurs del Moyinådje ni sondjént nén a s' aler fé touwer dins les Croejhâdes tot vlant « schafyî do Sarazin », il alént acweri leus vijhéns.

C' est çou ki s' passa a Bouyon e 1130. Li tchestea d' Bouyon, so papî, est dal Principâté d' Lidje. Godfrwè l' a vindou e 1096, avou ene clawe di ratchtaedje por lu ou ses eritîs. Godfrwè mourt a Djeruzalem l' an 1100, et nol eritî ni s' prezinte a Lidje po ratchter l' bén.

Mins Bouyon est mo lon d' Lidje; et gn aveut des mantches a mete po trevâtchî l' Ârdene. Pår k' i n' a nole voye ki dmeure sol teritwere del Principâté. I fât passer pal dutcheye do Lussimbork. Ostant dire ki les Princes-Evekes ni vont nén alouwer brâmint des çances po-z î tni gârnijhon. Copurade ki l' plaeece est rlomêye « impurdâve », avou Smwès d' on costé, et on fel tiene a l' ascrepe, di l' ôte.

On tou d' rossea tchén

Po dire li veur, li tchestea est sins mwaisse. Godfrwè a vindou s' bén a des moirts : sins Lambiet eyet l' Aviedje Mareye (alez fé des akes di notâre avou des moirts, å djoû d' ouy, et on vos rirè å nez. Les tins ont candjî !).

On tchestea sins mwaisse avou ene pougneye di gâres dandjreus nén payîs a tinzayeure (pont d' *paypal* ni d' *home-banking* adon !), ça n' si prind nén d' foice mins sins mâ sins rujhe. Gn a k' a promete ene boune dringuele âs wârdeus, et vos î abaguez come e-n on molén, avou vos tchvâs et vos cavlîs.

C' est çou ki l' conte di Bår, ene conteye metowe ene miete pus a Nonne dins çou k' esteut co lanawaire li Lotarindjeye, a yeu l' zine di sayî. Et adiercî s' côp d' ene crâne manire ! Vo l' la mwaisse *de facto* del dutcheye di Bouyon, et-z î leyî ses deus fis, ki l' pus vî s' lome Hugon. C' est e 1130. Zande î d' Djulê [Julich], prince-eveke di 1128 a 1135, vôreut bén fé ene sacwè,

mins i dmane a Lidje, a môde d' on dji-vou-dji-n'-pou. Foiravant ki li Rnåd d' Montagu (li conte di Bår k' on-z a dit) a rafoirci les disfinnes do tchestea.

Li novea prince-eveke, Åburon II (1135-1145) kimince pa sayî d' djouwer li cwâte diplomatike. Et-z evoyî des ambassades å pape Enocin II (1130-1143) et âs Impreurs Romins Djermanikes Lotaire III (1125-1137), pu Conrâde III (1138-1152), ki c' est leu cmon somrin [*suzerain*] (Lidje et Bår sont dins l' ancyinne Lotarindjeye, rimetowe e Sint Impire Romin Djermanike). Mins probåbe ki l' vexhåd di Rnåd (si on pout dire) a stî abriber [*corrompre, soudoyer*] les vârlets do Pape eyet d' l' impreur, po fé fé berwete âs ambassadeurs di Lidje. Oudon-bén awè stoké l' pougn [*payé des pots-de-vin*] âs ambassadeurs zels-minmes (vât mî s' adresser å Bon Diu k' a ses sints).

Veyant çoula, Åburon va decider di leyî djouwer çou k' on lome adon li « djudjmint Diu ». Dins ç' cas ci, fé l' guere, et l' ci kel wangnrè, c' est sene ki l' Bon Diu a djudjî si câze djusse. Et s' mete e-n erote po-z aler assidjî l' tchestea d' Bouyon.

Li sidje di 1141 et mi

Gn a troes tecses, sicrîts e latén - come di djusse di ces trevéns la -, ki racontèt l' sidje di 1141. Dji les aveu ratourné tos les troes e francès po on copleu latinisse, ki vleut vey s' i gn aveut d' l' adire [*différence, nuance*] inte les mots laténs « *castrum* » et « *castellum* » po dire « tchestea ». (Por mi, end a nouk, c' est Piron parey).

Li prumî tecse si lome « *Triumphus* ». On n' kinoxhe nén li scrijheu, mins il a seur fwait pârteye di l' espedicion, télmint k' i discrît bén totes les waibes ki li spoûle s' î passa.

Li deujhinme tecse « *Triumphale*

Bulonicum » est scrît pa on moenne-sicrijheu k' on lome Rinî d' Sint-Lorint, mins ki n' esteut nén a Bouyon e 1141.

Li troejhinme tecse est l' ouve d' on moenne irlandès k' esteut å sidje estant djonne. I gn a k' troes pådjes, ki shonnèt esse on pretchmint fwait po prover l' egzistance des mirâkes.

Kinoxhant don l' fén mot d' l' istwere, dji l' a rprezinté e walon âs scoles di Bive cwand c' est les scolîs ki dnèt cours, ey eto al copinreye di Libin.

Prumîs djoûs d' sidje

Li 17 d' awousse 1141, li prince-eveke cwite Lidje avou ene pougneye di sôdârs.

Arivés so l' naxhire [*sur plaeece*], prumî ovraedje : prinde li molén. Mins ci-cial est disfindou a pârte do tchestea, ca les ârbalestrîs et les ârtchîs do conte sont postés po poleur saetchî ene plouve di traits d' fritchtes [*flèches*] so les atacants ki l' aprepièt.

Mins fén conte fén, i gn a pont d' doubleure [*à malin, malin et demi*]. Hinri, conte di Nameur, ki n' est co k' on djonnea, va moussî e l' aiwe e-n amont. Ses djins vont adon disbrôler l' as-tantche ki sieve li bî do molén. Li conte Hinri est acsût di troes traits d' ârbalesse, mins est schapés pa ses sôdârs (mågré k' il a maké onk di zels, croyant k' c' esteut on Bouyonî ki sayive del fé prijhî).

Sins aiwe, les assidjîs sont mescoyous [*privés*] d' leu pwin d' tos les djoûs. Serè ç' assez po poleur riprinde li tchestea avou si waire di sôdârs ?

(a shuve)

Sorlon l' silabusse di Léon Thomas, « Le siège du château de Bouillon de 1141 », eplaidî e moes d' djulete 1996 po les 900 ans di l' endalaedje di Godfrwè; et l' prezintaedje e walon a Bive pa l' oteur li 3 d' nôvimbe 2015

Ârts

Li muzé Magrite

Li 24 di may, sol tins k' dijh meye djins metinguént disconte si ome, li feme Trompe ala viziter ci muzé la a Brussele. Sins esse parint avou les Trump, Ziré î aveut stî bén dvant leye.

Ziré pestelève dispoiy k' on ndè cazeve tocosté, so l' gazete et à posse. L' ôte djudi, i s' a rtruvé a l' gare cintråle di Brussele, a griper les lådjès montêyes. Et la, divant l' posteure da Godfrwè, intrer dins l' muzé Magrite.

Come tos les cis ki somadjèt tofer, ki s' leyèt prinde pa les blancs nouwaedjes et ki plèt dmorer lontins mouweas [mouwês, moyas, muets] divant l' solea ki boute djus, dji voe voltî les pondeures des sorreyalisses.

Onk des meyeus, por mi, c' est l' René Magrite, on Walon k' a skepyî e 1898 a Lsene [Lessines].

Vicåreye

Cwand il aveut catoize ans, si mere si va mete a fén (si suicider). Çoula va marker tote ses pondeures. I nd' ârè des sovnanances tote si veye. Les sincieus

ki corwaitèt l' cayet [analysent la chose] sicolodjicmint vos ndè plèt mostrer li prouve dins mwintes di ses ouves.

Pa ké sint, cist amour d' on pondeu ?

Mins douvént k' on pout vey si voltî cist ârtisse la, adon k' i vos toûne pa des côps a bourike ?

Mâlâjhey do responde por lu tot seû ! Avou ça ki, si ene pondeure vos fwait d' l' ouy, vosse camaeråde pasrè houte sins l' riwaitî : tchaeke si veye !

Çou k' i gn a d' seur, c' est ki l' René a yeu do plaijhi a rashonner des afwaires ki n' vont nèn eshonne.

Insi, dins ene toele ki s' lome « l' Impire des loupes » i mostere on bleu cir di djoû avou des blancs nouwaedjes. Padvant, ene rowe, on vevî et ene mâjhon del nute.

I gn a co des imådjes ki ndè

catchèt ds ôtes et i nos lait adviner cwè, çou ki vos moenne des côps a tuzer a ôte tchoi.

I nos fwait buker disconte nosse pinsêye lodjike avou des imådjes téle ki l' tchande ki dene del noere loupes. Oudonbén des oujheas d' pire ki sont eto des vetès foyes d' âbe.

Cwand vos vos astârdjîz, Magrite vos sbare, vos mete cou dzeu cou dzo, vos fwait vey pus lon, pus lådje.

Tot sôtixhant do muzé, on-z est tot efoufyî [excité]. Pocwè çouci, et pocwè çoula ?

I fât on long moumint po rtoumer les pîs bén a plat so l' pavêye del plaee !

Si ça vs dit, semdi ou èn ôte djoû, alez vey, si c' est vosse gosse ou minme si vos estoz tot simplumint curieus. Vos seroz asblawis, dji vos l' acertene.

Désiré Malet, li 10 d' avri 2017

Synce

Li coutea gama

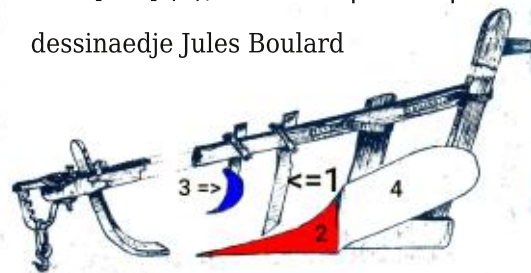
Come anoncî dins l' Rantoele 80 (p. 14) eyet 81 (p. 11-14), li binde d' imådjes « Gama-coûte 2 : kimint k' ça rote » a stî rmetowe e walon. Vos l' ploz cmandez tote fwaite al Rantoele (p. 2). Nos vos l' eplaidrans pa bokets dins cisse gazete ci et les cenes ki vnèt.

Noûmots siervous dins les prumirès pådjes del B.I. (binde d' imådjes)

gama-coûte : ratoûne l' inglicisse « gamma-knife », k' est eto come ene marque di fabrike. Li mot « coûte » lu-minme (fr. *coute*), c' est on vî mot po l' fier del tcherowe (1) ki côpe li tere divant l' schî [soc] (2), et metou padrî li ptit schî (3)

dessinaedje Jules Boulard

nucré : nuk di celures ki crexhèt al disgoviene (fr. *tumeur, excroissance*)

flîme : *bistouri* (do grek « *phlebotomus* »)

e stoumuligne : *incognito* (calcaedje do tîxhwès braibançon « *stoemeling* »)

stereyotacseye : calcaedje do francigrek « *stéréotaxie* » (esplikêye dins l' B.I.)

mostere-voye : GPS (bate di noûmots SâLW 2015)

côpaedje-evoye : fr. *ablation, excision*

distrujhant : fr. *invasif*

rayixhmint : fr. *radiation, rayonnement* (fwait a pârti di «rai» : *rayon*; «rayi» : *brûler par cuisson*)

aisse di lintile : fr. *foyer de lentille* (stindaedje di sinse di « aisse »: *foyer domestique, âtre*)

axhlåve : fr. *portable*; di « axhler » : *prendre sous l'aisselle, sous le bras*

Les ôtes : loukîz sol Wikipedia walon a: « Gc2 »

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 37 (rawete al Rantoele I° 82 di l' esté 2017)

Ene ouve ni vât ki po ostant k' ele soeye li djustice et vrayi temoen di s' tins. L' oteur walon doet esse modiene, et l' pus hardeye idêye nel doet nén rbouter. À contrâve, el doet rcweri. (Lambert Lemaire, adrovaedje do 49e anouwaire del soce « Les oteurs walons », 1964-1965, p. 24)

Li caizer

End a-t i veyou, a l' dilongue des siekes, li vî tchestea astampé so s' falijhe ki Hoyou vént raletchî les pîs. Portant, e cisse bele après-nonne d' esté, li mwaisse do lodjisse est nierveus, strindou...

Pa totavâ l' cour d' oneur, ci n' est k' couratreyes di sôdârs prûsyins ki, come des bagueus, rintrèt et sôrtixhèt di l' viye dimeure.

C' est ki, cisse bele djournêye d' esté 1914, on rawåde li Caizer. O !, c' est k' i n' s' a nén fwait priyî, l' Wiyâme. Mins tot doet esse apontyî po l' riçure. Et l' tchesturlin, monsieu Bracnî d' Åco, doet esse a ses ôres come on mwaisse sierveu.

C' est k' il est bén tourmeté l' brâve ome ! Des djournêyes etires, on-z a oyôu l' canon groûler après Lidje. Adon-pwis ont-st arivé des brâvès djins, tote ewaerêyes, tcheriant tot leu manaedje so ene berwete. Les sôdârs almands boutént l' feu às mājhone, dijhént i, et mascrâwént les djins. Vola pocwè, d' sogne, il avént peté evoye, leyant tot la.

Après, c' esteut des cinsîs k' avént veyou les Ulans trivierser à galop les stârêyes, trawant di leus longuès pikes les dijheas, si e cas ene sakî s' âreut yeu catchî dvins.

Mins, monsieu Bracnî d' Åco n' est nén tolminme kî. C' est èn ome bén aclevé et inte djins del hôte...

Li Caizer s' a astalé e grand sâlon. Ses ordonances lyi ont emantchî on bår avou totes sôres d' alcors et d' likeurs. Si tournant so l' mwaisse do l' mājhone, il lyi dmande s' i vout boere ene sacwè.

Li Tchesturlin : Non, merci.

Li Caizer : Ni bevoz vs don māj ?

Monsieu Bracnî d' Åco : Dji n' boe pus dispoij li guere !

Li Caizer a dmani coe on long moumint, la k' l' afrontêye response lyi dmoreve e gozî. Pu, i s' māvla et mança

l' tchesturlin : « Tårdjîz ene miete, Monsieu. Cwand c' est ki l' guere serè foû, dji rvénrè cial. Ey adon, c' est mi ki serè l' mwaisse del mājhone »

On sait ureuzmint çou k' a-st advinou.

Jean-Pierre Dumont, Cint-Fontinnes, li 17 d' octôbe 2014 ; vos pôroz bénrade lére li mwaisse modêye, avou on cwâtron d' ôtès noveles, dizo l' tite « Tot tournant les pådjes », on live eplaidî do « Muzé do Pårlaedje e l' Årdene ».

Ôte passaedje sol guere di catoize

Ene ôte des noveles si passe ezès minmes trevéns; li tite, c' est « Pocwè reyes tu ? ».

« Tot âreut stî come so des rôletes si, ciste anêye la, li Prûsyin Wiyâme n' âreut avou l' sote idêye di s' aler cwarler avou s' cuzén Bebert.

« Onk, deus, troes, li guere est on djeu ! » dijheut i Djhan-Dnixh Boussârt (li Bon Diu si âme !).

Motoit po les cis ki n' î morèt nén : les rwès, les bankîs et les djenerâs ki, por zels, li djin n' est k' del tchâr à canon.

Mins, ki sepeut ele del guere, li djonne Eva ? »

Li rmariaedje (IV)

Dji m' a maryî deus côps. Come li tite vos l' dit bén, cisse sipoûle ci kimince avou l' deujhinme mariaedje. Mi feme d' asteure si lome Zahiya. C' est ene Tunizyinne.

Mi, c' est Pierot, on traeyincieus [business-man] dins l' impôrt-espôrt. Dj' ahesse les grands botikes, et mete mi-minme mes prodûts ezès raiyes. Dj' a wangnî avou ça des grossès pailêyes des anêyes à long.

Mins, on bea djoû à matén les botikes « Delhesse » m' anoncèt platezak dins ene maillete k' i metnut fén a nosse contrat d' ahesaedje-metaedje-ezès-raiyes.

Èn acoidr, vint ans vî, foirt advintaedjeus por zels. Et ki dj' n' aveu mây fwait riscire, biesse di gregne, ene sakî. Li lete ricmandêye oficire aveut ddja stî evoyeye a m' mājhone et sinêye dins les regues pa m' pus vî des fis, responsåve pol société.

Dj' a manké d' toumer d' ene astårdjeye. Mins mi, mes doze raiyneus k' dj' aveu e plin contrat, dj' elzî dveu dner leu C4. Et les payî tote al dilongue di leu preyavis. Ene grosse anêye durant po les pus ancyns. On tiene di liårds dispinsés a málvåt.

Biesse di gregne, di dj', ki dj' a stî, cwand dj' a-st arindjî l' contrat avou les Delhesse. Fô verât, mi, di n' nén awè tuzé a ene clawe di fén d' boutaedje-eshonne. Biesse, ca biesse ! Biesse a magnî do four ! Mins dj' esteu djonne adon, a poenne 25 ans, et dji n' veyeu k' rôzes et violetes tocosté. Dj' aveu yeu-st a fé a onk di mes vîs soçons, ki m' voeyeut foirt voltî. Mins dins l' biznisse, i gn a pont d' camaeråde ki tegne ! Asteure, tel sais bén. Mins vo t' la crås avou ça !

Dins m' paradis des tropikes, dj' esteu fén disbâtchî. Dji racatuzéve tote djoû. Dji n' doirmeu pus. Dj' a tûtlé sacwants côps ene plinne botaye di wiski del shijhe, ey awè mǎ mes tchveas li londmwin à matén.

C' est adon ki Zahiya ava-st ene crâne idêye. I nos dmorêve ene pitite samwinne a passer a Sint-Dominke. Pocwè n' nén monter on botike di mayots d' bagn ciddé ? Il î fwait brāmint pus haitî k' el Walonreye. Avou l' tchôd solea, mi mwetî n' âreut nén tofer mǎ s' dos. Pinséve-t ele, leye.

Come vos l' savoz ddja, dji n' so nén djin a leyî tchamossî les cayets. Nos dierins djoûs d' vacances, estô di tchâfer ses warbeas à solea, nos avans fwait l' toû des botikes às nedjetes po vey cwè po les pris. Et scarwaitî les modeles k' il avént ddja.

Kinoxhant mes ahesseus chinwès, d' après mes carculaedjes al vinvole, ça dveut poleur

aler come livea d' benefices.

Sol pî sol tchamp, nos alîs trover on notâre - ki c' esteut ene notârresse - et lyi prezinter nosse pordjet d' askepyî ene société lomêye « Dorsaf-Sindo ». « Sindo » po « Sint-Dominke ». Mins, inte di nozôtes soeye-t i dit, eto po « sins mǎ l' dos ». Ene clignete al croke da Zahiya.

E rarivant a Gochliye avou l' avion d' Sint-Dominke, dji raveu ene miete d' ahé. Ca on aléve revoyî ene pǎrt des stoks did vaici a Sint-Dominke, copurade tos les costumes di bagn. Dji di « costume » po dire âk, ca ces stroets bikinis la ni raviznut waire les costumes k' on aléve atchter ezès botikes di mousmints cwand on s' rabiyeve po fé ses pǎkes ou pol dicâce.

Oufti ! Viker on gros boket d' l' anêye à slo des tropikes, a môde di « *dolce vita* », lon del crouveur do Payis-Noer. Lon des plouves ki nel lâtnut pus, minme e l' esté. Lon des brouheurs di l' erî-sâjhon. Lon des nives et des brexhlaedjes à rlén. Lon des gurzeas - veas d' mǎss et bikets d' avri - tins d' çou k' i oiznut lomer « bontins ».

Li sorlondmwin, li notârresse dominikinne m' emilève les statuts del « Dorsaf-Sindo ». Gn aveut k' a ls imprimer, les siner et les revoyî pal posse, ca li lwè vaila vout des documints avou ene vraiye sinature à bik. Houte di çoula, li directeur di l' otel, la k' nos avéns stî e vacance, nos av prometou on magazin dins s' prôpe haswè. Bén metou dins l' galreye às werenes a l' intrêye di l' otel. Dji lyi a remilé po k' i n' roveye nén si promesse. Eyet lyi dmander di m' fé parvini, sins târdjî, les papîs d' louwaedje.

Dj' a don rfwait ene kimande el Chine po des noveas mayots. Beacôp pus classikes, di plinne pîce. Paski pocwè ? Po-z acouter les noveas tourisses vaila, ki vnèt des payis arabes del Gofe, la k' les comeres ni polnut nén aler

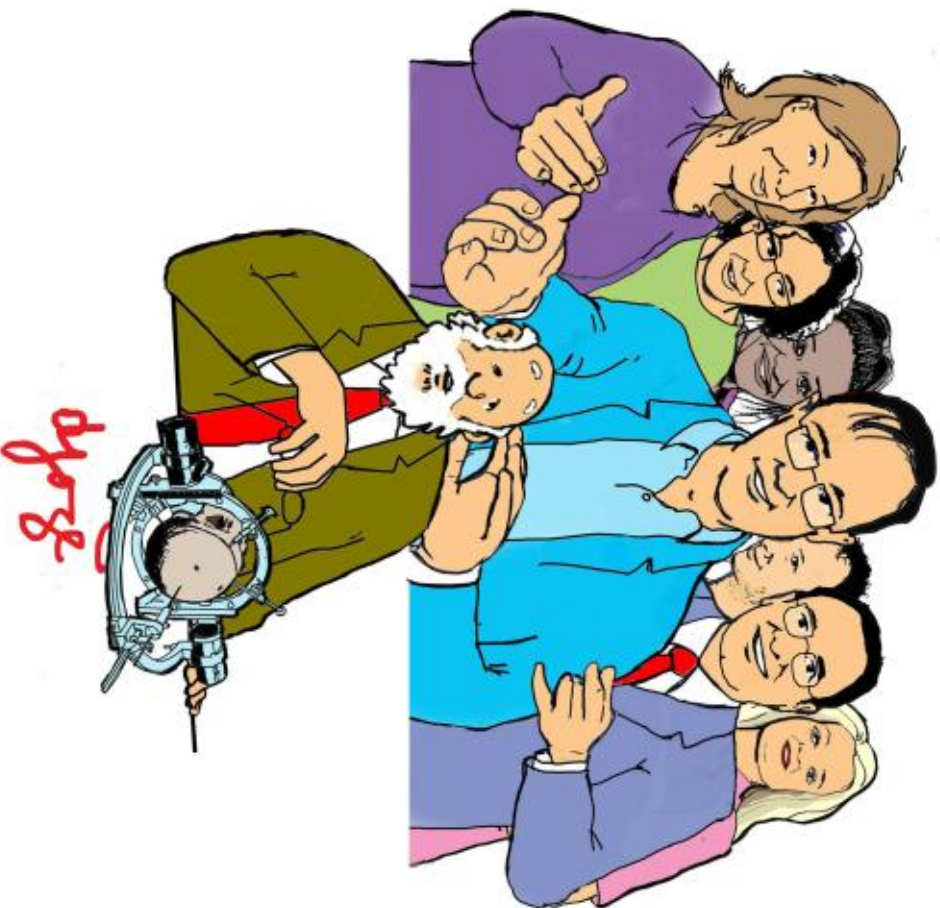
shûte p. 15

A l' après d'ene idêye da N. Massager et C. Renier

GAMMA

KNIFE (Courtea gama)

Kimint k' ça rote ?

A l' après d'ene idêye da N. Massager et C. Renier

GAMMA

KNIFE (Courtea gama)

Kimint k' ça rote ?

A l' après d'ene idêye da N. Massager et C. Renier

GAMMA

KNIFE
(Coutea gama)

Kimint k' ça rote ?

Gn a yeu lanwaire,
a Brussels, e l' atronion,
ene coference sol tecnike
del radiocérudjeye
à Gama-coûte.
Dj' a yeu l' aweur
d' î awè polou aler.

dyoz

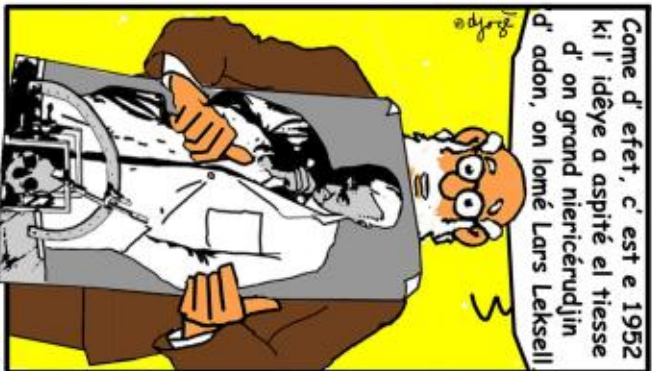

Dj' a sî al conferince
e stounuligne. Dj' a-st
insi richoxhou sacwants
blanc-moussis ki m' avént
sognî: les docteurs, li
fizicyinne, les infirmires,
et mime li djinteye
sicretaire do siervice.

Oyi, di dji', cisse binavante pittite djin esteur la ossu. Adon, dji m' a abénti ki l' niericérudjeye et l' Courtea gama ni datéant nén del dierinne waléye.

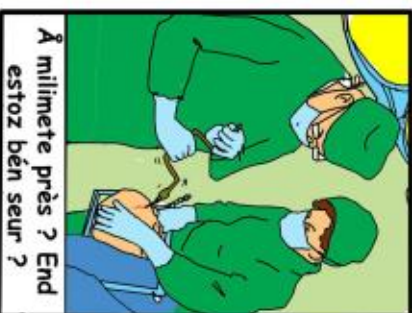
Come d' efet, c' est e 1952 ki l' idéye a aspiré el tiesse d' on grand niericérudjin d' adon, on lomé Lars Leksell

On pout esse fir ki c' est èn Uropeyin k' a enondé l' cayet. On Suwedwès, po dire li vrayi. Onk des prunûs po diswalper ene novele synce: li stereyotacseye.

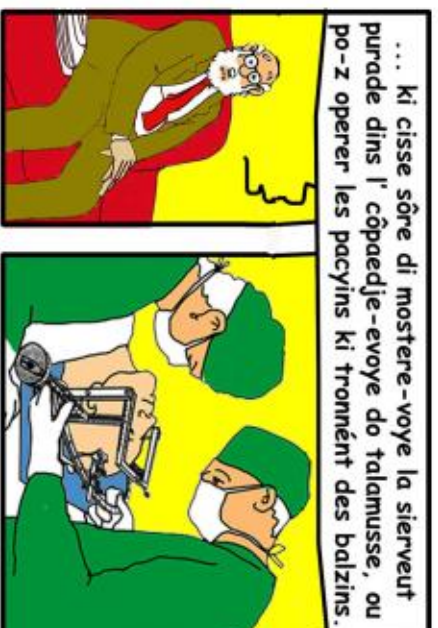
I s' adjixheut di prinde des spepieusès mzeures, dins les troes diminicions, pal voye d' ene gayole eclawêye sol crâne. Po adon kimoenner les fimmes et les cizetes à milimete près.

À milimete près ? End estoz bén seur ?

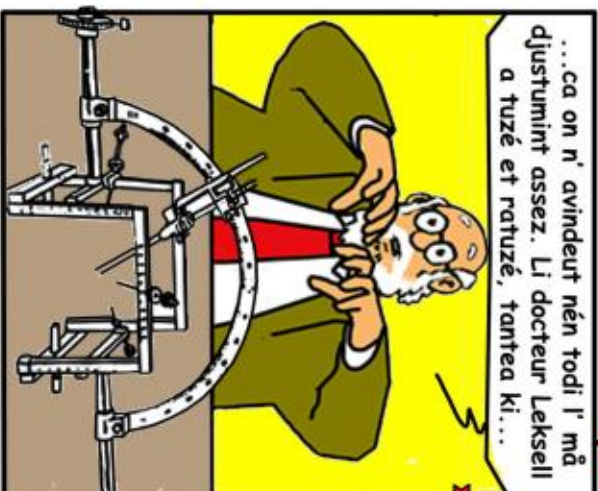
Li professeur Nicolas Massager nos a bén espliké...

... ki cisse sôre di mostere-voye la sierveut purade dins l' côpaedje-eyove do talamusse, ou po-z operer les pacyns ki tronént des balzins.

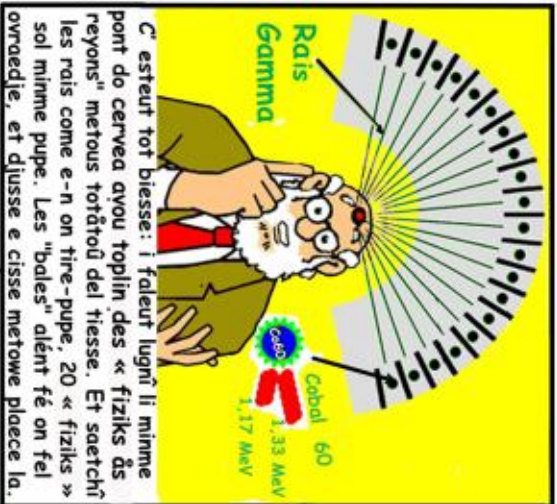
Mins c' esteur tolminme foint distrujhant, et cobén fé berwete...

...ca on n' avindeut nén todi l' må djustumint assez. Li docteur Leksell a tuzé et ratuzé, tantea ki...

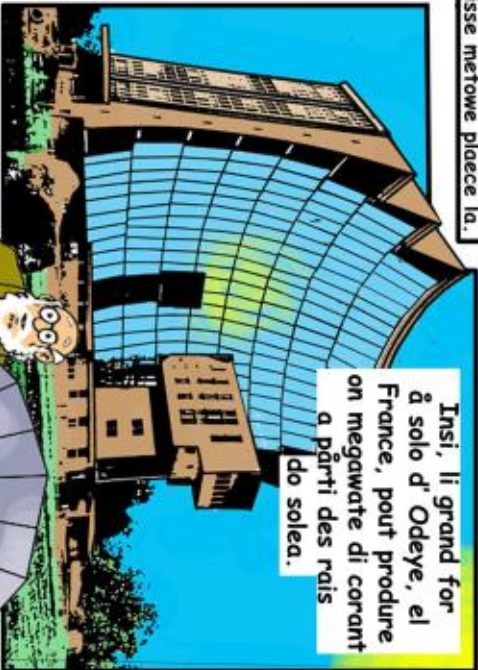
...on bea djoû, il a dandjreus cryi "dji' a trové". L' apinse lyi avut vnou di replacî ses usteyes di cêrudjeye pa on royixhmint evoyî, pa stereyotacseye, eviè des coines bén tchezeyes dins l' cerva. A ç' momint la, gn avut pus dandjî d' drovi l' crâne. Li radiocêrudjeye aveut skepyî.

C' esteur tot bieesse: i faleut lugini li minime pont do cervea avou toplin des « fiziks ds reyons » metous tortôu del tiesse. Et saetchî les rois come e-n on tire-pupe, 20 « fiziks » sol minme puppe. Les "bales" alént fé on fel ovraedje, et djusse e cisse metowe plaeece la.

Tintin el saveut bén, la, lu i

Insi, li grand for à solo d' Odeye, el France, pout produire on megawate di corant a pârti des rais do solea.

C' est l' minme cayet dins les pitits fors à solea axhlâves, ki vs av po fé vos coujhêyes a l' ouxh Ou les scoutes po-z dloumer leu gâdrêye.

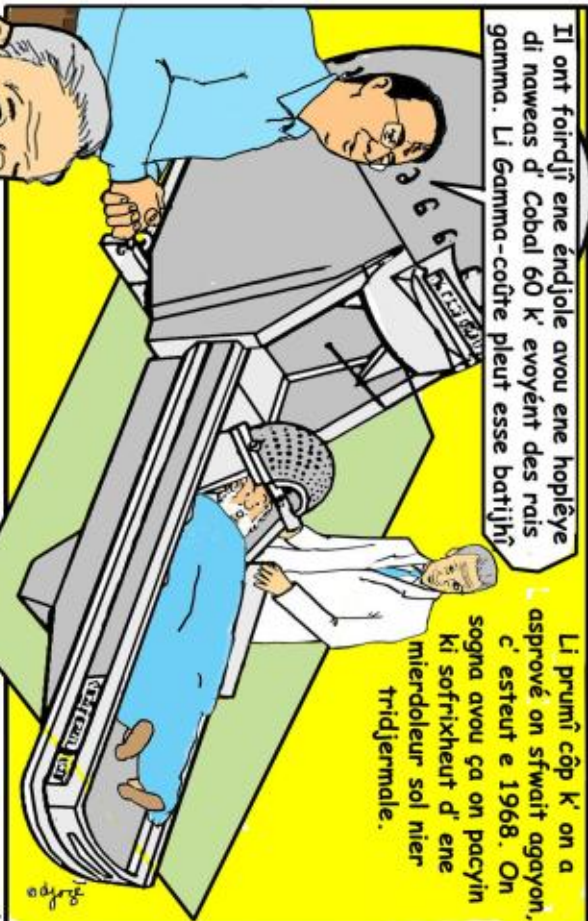
C' est come cward on vout esprinde on feu avou ene loupe. C' est a l' aisse del lintille ki ca broûle.

A pârti di cisse mwaisse atuze la, li professeur Leksell a pinsé emantchî ene machine po médyî les malâdes avou èn alugini rayixhmint.

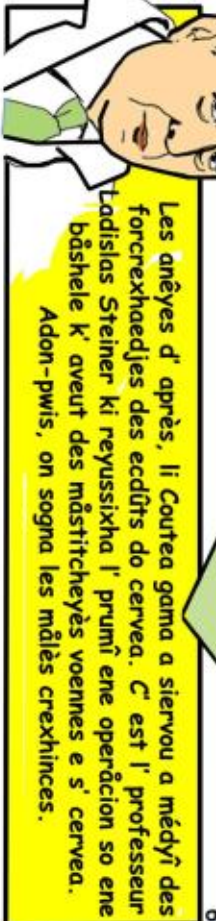

Il a dmandé cwè a des radiofizicyins. K' ont fwait des sayes et des rassages avou totès sôres di reyons. Et tos sistemes po les fé lure so on minme pont a assure. Après dpus d' 10 ans di rewerences, il ont adiercî leu cûp.

Il ont foirdjî ene êndjole avou ene hopleye di naweas d' Cabal 60 k' evoyént des rais gamma. Li Gamma-côte pleurt esse batijhî

Li pruni cûp k' on a asprové on s'fwait agayon, c' esteur e 1968. On sogna avou ça on pacyin ki sofrixheut d' ene mierdoleur sol nier tridjermale.

Les anêyes d' après, li Courea gama a siervou a médyî des forcrexhaedjes des ecdûts do cervea. C' est l' professeur Ladislas Steiner ki reussixha l' pruni ene operacion so ene bâshele K' aveut des mâsticheyès voemnes e s' cervea. Adon-pwis, on sogna les mâlés crexhinces.

bagnî. Ele ni s' discovtèt nén come les Amerikines ou les cenes d' avâr ci avou leus bikinis k' on lzeu voet tot l' brodî ki stritche foû. Po leus omes, dj' a ricmandé ossu des cis a môde di bermudas, puski leu rlidjon lezî cmande d' aveur tote li djeronêye rascoviete, del cingue disk' âdzeu des djnos. Dins l' minme contneu, i metrént eto les meubes di roistaedje, les « poite-mantea » et les mankins d' plastike po hâyner l' martchandeye.

MariaDeyî ! L' ivier sereut tchôd. Li solea, et li rvén li rva po-z enonder nosse traeyin.

Dj' aveu payî les preyavis a tos mes ancyns eployîs, provizioné l' paymint às Chinwès, et dj' aveu co po vey vini. Ci côp ci, mi feme n' aveut pus rén rmetou dins l' pote, paski, sins moutouwele drola, ele dijheut k' i nos faleut ene caisse di sâvrité. Ci sereut leye li caissire.

Dierinne Tossint el Beldjike - dijhans todi kécfeye ! Aler mete des sinte-Catrene so les tombes di mes djins a Tchapele et a Beamont. So ç' tins la, Zahiya - ki n' vout nén moussî dins ene eglijhe ni ene cimintire avou des croes - s' ocupéve di rimpli l' contneu po Sint-Dominke. Li ci k' endireut d' Anverse. On laireut cwanminme on restant d' martchandijhe el Walonreye. Zahiya aveut trové deus djins ki continouwrént a vinde sol Beldjike eyet l' Almagne. Onk di zels esteut d' Neyâw, et câzéve ossubén l' almand ki l' walon.

Emey nôvimbe, nos rarivîs, francs come Batisse et Mareye, a Sint-Dominke. C' esteut po-z aveur ene coûte djoye.

Prumirmint, li notârresse n' aveut seu fé eredjistrer nosse société. Paski les papîs del Walonreye di cogne A4 n' estént nén del minme grandeur ki les cis d' tocial. Portant, elzès lomnut sifwaitmint « A-cwatro ». Diâle m' arawe ! Avou ça k' i nos faleut mete nosse parafe so tchaeke foyou, çou k' on n' aveut nén fwait. Nozôtes, el Beldjike, on sene djuste al fén des papîs. Pont di statuts rashious à Ministere do Comiece, pont d' limerô à Redjisse Nâcionâ des Comierçants, leu fameus RNC. Erré-enné-cé, sapinse a yeusses. Pont d' erré-enné-cé, pont d' louwaedje di botike às werenes di l' otel.

Oyi mins nonna ! Pocwè ki l' notârresse et l' directeur di l' otel ni nos avént nén remilé l' novele ? Li notârresse : « Bén on pinséve ki

vs avîz rnoncî â pordjet, come on n' aveut rén rsepou d' vozôtes ! » L' otelî, k' aveut rlouwé a èn ôte, on crâs Amerikin, avou on sorire do gros des dints : « Li ci ki n' a nén s' dit et s' disdit n' est nén d' avâr ci ». Nodiblu ! Nén onk a rlever l' ôte ! Nozôtes, cwand on bouxhe on martchî djus, c' est do stocaesse. Godferdom di nottotoute !

Deujhinmmint, li contneu d' Beldjike arivé et drovou, les dwanîs trovît, âdzeu del martchandijhe diclârêye, totès sôres d' ahesses ki Zahiya aveut muchî dins l' fond. Des mousseures - des belès djalabas et caftans atchtés mon des hôts costurîs tunizyins d' Paris -, des savonreyes di lucse, des tchirès sinteurs, et tot on tchinisse d' ahesses di manaedje. On-z a dvou payî l' dwane eyet l' TRV so tos ces agayons la. Et co ene aminde po frawtinaedje, al copete do martchî.

Troejhinmmint, cwand l' contneu d' Chine a-st arivé, li dwane a co trové totès fâssès râjhons po dire ki ci n' esteut nén tos prodûts del Chine. Por zels, end aveut ki vnént d' Ârdjintene, oudon d' Belijhe. Des payis sins acoird dwanî avou Sint-Dominke. Dj' avans co ristî gadjîs.

Cwatinmmint, cwand dj' a fwait rivni mi oto d' Beldjike, ene cwate-cwate Vosvaguene, i n' ont nén volou aconter nost argusse. I m' ont dmandé li facteure atchtêye tote nouve, et carculer les droets d' intrêye ladsu. Pu l' TRV. I m' ont co metou so les rnos ene rawete po rashire cisse sôre d' oto la dins l' redjisse des rôlants éndjins, paski c' esteut l' prumî côp k' on veyeut on sfwait tcherwè dins l' payis. Ki c' est totès otos amerikines ou djaponesses.

Tot çoula m' fijheut, a tchaeke côp, on fameus schârd e m' sint-Friskin !

(a shuve)

Lucyin Mahin
ûtinme paskeye del
ramexhnêye
« Tchicago-el-
Walonreye »,
sicrîte li 23 d' mâss
eyet l' 19 d' avri
2016, so ene
sipoûle racontêye
pa Birdjite Mahin

Li floriconte do feu (II) (shûte del Rantoele 81)

Nos l' avans esprindou

Li floriconte vout k' on metchant prince (cial ribatihî Orban) âye sitî essôrçulé pa l' es-tchanteu Marlin, et codâné a esse on mål-feu d' grand bwès [*incendie de forêt*].

Vo ndè cial co cwate coplets

II. C' esteut mi, divinltins,
Li noer prince Orban
Ki hapéve azès djins
Tos leus ptits efants.

III. Dj' a stî emacralé,
Tchôkî coirzenoxh;
D' on macrea, andoûlé,
Tchôkî dins les coxhes.

IV. Dispu don, dji so l' feu
Ki distrût ttafwait;
Di mi, les djins ont peu;
Dji n' a nou raitrait.

V. Wai ! vo m' la fén prijhî
Des âbes ki blamèt;
Et mes bresses et mes pîs
Sont la ki broûlèt.

Ene di pierdowe...

I t' faleut rade cori evoye;
Ti fleur end aveut pâr trop soe;
T' as relî des ôtès convoyes,
Po t' ripaxhî a ds ôtès saiwoes.

C' est twè k' a-st arindjî l' passêye;
Ti voleus ribôgyî tes potches,
Et t' as vudî m' bouÛsse so l' pavêye,
Po m' leyî la, ni pâ ni fotche.

Ti t' plaijheus mia dins les wachisses.
Si c' est come ça ki t' voes t' bouneur -
T' aler catchî dins des bouxhnisses -,
Waite a tes royés, waite a tes eures !

Tot pâjhirmint avou m' mayon,
Dji vleu viker on vrai bouneur
Sins vleu monter dpus d' on schayon,
Sins piede on pli, ni m' dame di keur.

Avou mi, t' as pognî trop timpe;
T' as volou djouwer t' djeu tote seule.
Dji vleu waitî pus lon, pus simpe;
Mins doter d' tot cwand dj' fou mierseu.

C' est dins m' mâleur ki dj' a rprins foice,
Dj' a plou tchoezi on novea djeu :
Ene di pierdowe ? dijh volnut s' plaee;
Dji n' a waire dimoré tchômeu.

Mâjhnî (Jacques Desmet)

Powinme eplaidî sol djâspinreye Fesbok « Payis Conduze et walon ». Vos î ploz vni tertos dire li vosse, ey amostrer [partager] ene foto, ene videyo, on tecse, on dessén, on tuzaedje so les djoûs d' ouy... Ou djusse laykî po dire ki vos veyoz voltî on radjoutaedje [contribution]

Shûte des papîs des Rantoeles l° 74, 75 & 80

Les toubaks di Smwès (IV)

Po l' après-nonne eterdjemêye di Bive (23 d' may 2017), dj' a rprezinté às efants li coûtivaedje des toubaks so Smwès.

Dj' esteu ene miete emayî di scoler des efants di 3inme et 4inme anêyes avou ç' sudjet la. Poy k' on vout ki l' toubak towé 79.000 djins so ene anêye. Et k' on grand foumeu so deus mourt a cåze di s' foumaedje.

Dj' âreu polou prezinter ossu les nos d' plaeces [*noms de lieu, toponymes*] di Graide et d' Bive. Mins pol toubak, dj' aveu toplin des imådjes a mostrer, çou k' est pus âjhey po-z interesser des scolîs.

Eco faleut i dmorer a scoler e walon, ca l' mwaisse idêye del seyance, c' esteut di fé di l' enaiwaedje linwistike [*immersion*]. Nén si âjhey ki ça. Mes coples e l' ovroe [*collègues d'atelier*] s' avént ddja estrebukî sacwants côps. Et dveur fé ene foice po cåzer walon a des efants. Paski, po les vîs cåzeus, li cervea s' eclitche otomaticmint so ene langue : li walon avou des pareys a lu, et l' francès avou les etrindjirs, copuvite les efants.

Mins rivnans drî rinne.

Epactaedje

Cwand on a tot splitchî, di l' ivier, on prind ene longowe caisse di bwès, sins fond. Des deus costés del caisse, on a fwait des ptits traits al soyete dins les plantches, po-z î poleur sititchî les dbouts d' ene coide ki dischind dins l' fond del caisse et rmonter di l' ôte costé. Come ça tot do long, tos les trinte cintimetes, po loyî les botes otomaticmint.

Alôrse, on bôre des léts d' marotes [*petite botte*], e metant li gros boket del côte [*ped de la tige*] â dfoû des deus costés. Po n' nén awè les ptitès foyes totes do minme costé, et bén rapleni l' caisson.

Et pu, on passe dissu avou ses pîs, cwârêymint. Adon, avou l' fiçale [*ficelle*], on les loye a troes u cwate plaeces. On fwait les botes come ça.

On fjheut co come ça dins les anêyes 1960. On n' aveut nén candjî nosse façon d' fé.

Nosse toubak touvéve-t i tant k' ça ?

Bén tos ces djins la, i tchiként. Adon, cwand i craetchént, ci n' esteut nén clair, hin. Et i foumément l' pupe. Dji n' sai nén di cwè k' i sont moirts, mins on n' a djamây dit k' i gn aveut onk k' aveut morou d' on crantche [*cancer*] â peumon.

Gérard Avril : Fât dire ossu k' les toubaks n' estént djamây sipritchoulés [*traités chimiquement*].

Y.B. : Ârvierdimint, dins les anêyes 1970, dj' a stî travayî tins des vacances âs Toubaks Bourguignon a Tchairire - c' est metans do discåzaedje, mins come li société n' egzistêye pus... - la i cōpént l' toubak avou do ci ki vneut d' Virdjineye (âs Estats Unis). Et c' esteut vindou po do peur Simwès cwanlminme !

Li toubak amerikin arivéve rindou a Anverse et a Tchairire [*Chairière, Alle-sur-Semois*] meyeumartchî ki l' ci k' i dvént atchter sol terén. C' esteut li mârdis k' on l' cōpêve. Adon, on l' sitindêve dins ene grande plaèce (metans 10 metes cwârés di stindêye); plin partot a tere, nén trop spès. Et pu alôrse: poudrijhî [*pulvériser*] po n' nén

k' i tchamosse. Il î faleut aler avou on masse, hin.

Huguette Lucy : Et i n' djetonént ddja pus [*arracher les repousses de la base de la feuille*], al copete do martchî.

Y.B. : A m'-n idêye, c' est ces prodûts la k' ont fwait k' on-z a yeu des mizeres avou l' toubak. C' est tos les additifs k' on-z a metou dvins.

André Jancart : I paret k' i gn a des cigaretes k' i gn a ddja pont d' toubak divins.

Mady Dorcîmont : I tchiként des roles, hin.

André Jancart : Oyi, les roles : del toubak pressêye avou ene sâce. Il avént ça dins ene boesse. Ça, c' esteut brâmint les cis k' alént travayî el fosse (e tcherbonaedje).

Li label « Simwès »

Y.B. : Nozôtes, li Smwès, c' esteut do toubak pol pupe et po les cigâres. On n' fijheut pont d' cigaretes Simwès. End a yeu on pô al fén. Mins come todi : cigaretes Simwès !

Cwè çk' i gn aveut co d' Simwès reyelmint laddins ? Li label « Simwès » a stî brixhâdé. A on moumint dné, on vindeut troes côps dpus d' Simwès k' on è plantêve. Paski l' label n' esteut nén waeranti [*protégé*]. Adon, tolmonde poleut dire : c' est do peur Simwès. On fjheut do peur Simwès a Biarin, on fjheut do peur Simwès d' tos les costés. Nén planter, mins fabriker. Aeut ene fabrike di toubak a Gongon, notanmint (eter Pondrome et Biarin). End aveut ene a Welin. Padeçô, i cōpént a Brusseele. I n' fât nén dire k' i cōpént par ci.

Yvon Barbazon, sordon les vidéos prins às scoles di Bive, li 11 d' avri 2015 (scolaedje pa les scolîs).

Avirer l' pwès do walon (shûte del p. 3)

Si on rtuze on côp a riscire li lwè - metans cwand on arestêyè les piceures di si aplicâcion - i sereut ciete pus sûti di tourner l' tecse insi: « li cminâlté Walonreye-Brussele ricnoxhe les lingaedjes edodjînes shuvants: li walon (ki covere dipus d' 70 âcint di si stindêye), mins eto li picârd (20 âcint), et les pus ptits come li lorin gâmès, li lussimbordjwès, li ripouwâryin eyet l' tchampnwès. Ey eco l' tîxhwès d' Brussele (maroyin). »

Mins, po rivni âs mzurâs UNESCO, li ricnoxhance do walon, avou s' no cité e-n ene lwè, ri-levé bèn hôt ès note d' egzamin. Cwand on pinse ki sacwants mwaisses di grandès univiersités d' amon nozôtes câzênt co noer so blanc - e 1996, todi - del « sitindêye continowe des patwès del zone galirominne ». Dj' ô bèn k' i n' ricnoxhênt nèn come intités linwistikes ni l' walon ni l' picârd. Fât-st arae-djî !

Coir do lingaedje

Dins les mancîs lingaedjes totavâ l' Daegne, li walon est seur onk des mî metous â dfwait del kinoxhance do coir do lingaedje. Djel vou bèn croere : avou ses 500 - et co hay - dictionaires et motlîs, ses croejhetes, ses studias diyalectolodjikes et etimolodjikes.

Eyet - pol cougnet -, li walon a profité d' èn ovraedje di normâlijhaedje dispu 1992 (DTW, Wiccionaire, Wikipedia walon). C' est l' veur ki li rfondaedje (li no dné a cist ovraedje la) est tapé a l' abat pa toplin des waloneus, eyet meskinoxhou des « powwers responsâves do lingaedje ». Portant il a stî préjhî pa des gros colés dins les djins d' mestî - inte di zels, Klinkenberg. Avou ça ki les boute-porén ki sont-st â vierna del bouye ni sont nèn des mitans d' biesse (on n' a ki l' bèn k' on s' fwait). Aprume pask' i mwaistrixhnut, houte do walon, puzieurs lingaedjes etrindjîs nèn

romans, çou k' a râlmint stî l' cas des bouteus des 19inme et 20inme siekes, eclawés mâgré zels pâ pwès do maca do francijhaedje.

Des motîs walons, arindjîs sorlon l' djeyografeye del Walonreye

Li rexhowe di tecses di prôze nèn racontrece dins sacwants rvuwes et sol Daegntoele dispu les anêyes 1990, c' est co ene fele ascoxheye e-n avant.

Portant, li pus gros hopea di scrijheus e walon ont-st oyous câzer nosse lingaedje estant ptits. Sabaye si li scrijhaedje sorvicrè al moirt des cis et cenes di cisse djermêye la.

Sopoir di tuzance

Li walon sieve e pârteye come sopoir del tuzance walone. Les nos walons d' amagnîs et d' aboere tipikes ni sont nèn contâves, télmint nd a-t i. Dj' a co trové enawaire so les wikipedias on froumaedje lomé « li ptit rossea ». Les fiesses come li cwarnea d' Mâmdêy, les tropes foclorikes come les cwarante Molons ni sont nèn (co) mândjinêyes sins l' walon.

Portant, la eto, nosse lingaedje pied do terén. Insi, li bate des minteus, a Nameur, est ddja al grosse mitan fwaite e francès. Tant k' a l' ime nâcionâ, relî e

1998 d' on tchant e walon di 1902, i n' est nèn aprins dins les scoles, nèn ddja el modêye francesse, kécfeye pask' elle a l' air siclimboigne. Traducere, trahicere.

Ratournaedjes

Les ratournaedjes do walon eviè l' francès, end a des håvlêyes, dispu l' mitan do 19inme sieke. Ossu bèn dins l' dictionairaedje ki dins les belès-letes. Des coleccions literaires etires, come les cenes do Muzé do pârlaedje e l' Ârdene, do Bourdon ou des Micromania sont bilinwes, francès-walon. Come ossu toplin des lives di prôze ou d' powezeye.

Li ratournaedje di tchîfs d' ouve etrindjîs aviè l' walon ni date nèn del dierinne walêye. Françwès Bayeu, e 19inme sieke, aveut ddja mostré l' voye tot translantant les fâves di Lafontaine. On a tradût eto des oteurs greks u laténs (Albert Maquet, Françwès Dwizink, Bernard Louis), des pîces di teyâte rûsses (do Tchekov, do Katayev), et hay vos nd âroz.

Do costé del prôze nèn racontrece, Pablo Sarachaga rimeta e walon ene masse d' ârtikes des wikipedias francès, inglès et espagnols po-z avni âs 3000 ârtikes k' on lyi dmandêve po-z escoursi li wikipedia walon (e 2003).

Sol Wiccionaire walon, enondé pa Lucyin Mahin e 2009, brâmint des mots walons sont ddja translétés, po tchaeke di leu sinse, houte do francès, dins ene dimeye dozinne d' ôtes lingaedjes. Sovint : l' inglès, li neyerlandès, l' almand et l' espagnol. Mins eto tenawete: e-n itâlyin, sicilyin, polonès, portugûès, arabe classike, arabe marokin, amazir (berbere) et minme djaponès.

Ça fwait ki : li walon n' est nèn sins rén po passer cist egzamin la.

Li côp ki vént, nos adouyrans [envisagerons] les parametes difoûtrins.

Lucyin Mahin, li 5 d' avri 2017

Motyince walone

Mots di tchmindfierisse

Dispu k' dj' a moussî dins cisse confrereye la, dj' end aprin tos les djoûs.

Metans, la ene kénte ki dj' a yeu avou on voyaedjeu a Brinne-e-Hinnot.

« gâre » et « gâre »

Dji vou vir el gâre !

- Elle est la, l' gâre (dji mostere à doet li stâcion).

- Nén l' gâre, mins l' gâre!

- !?!

- El gâre, l' ome.

- C' est mi, l' gâre.

- Nén l' chef-gâre, mins l' gâre-chef.

- !?!

- El gâre k' est l' chef di gâre.

Adon, dj' aprin on novea mot: gâre-chef. On drole di mot, veyanmint ki c' est « chef » al française, mins avou l' aplacaedje tîxhon [*composition inversée*], tipike às vîs mots walons.

Po l' gârd-tchampete, dji pinse ki c' est l' « d » do coron ki s' aclape avou l' « ch » (français), po fé l' « tch » (=dch). Mins dji n' so nén seur.

Po nosse mestî da mi, divins l' timp, gn aveut sacwantès fonccions âdvins do minme gråde:

- li gârde-apurdisse [*élève-garde*];

- li *chef-garde* (el fâreut i scrire e walon « tchîf-gâre » ou « chefgâre » ?)

- l' aconcoisteu d' trén: ene sakî ki dmoreve avou l' male di posse ey avou les pakets divins l' « bagaedje » (forgon u vagon d' bagaedjes), et s' elzès wârder.

Mins âdjourdu, gn a pupont d' adire etur les deus dierins, veyanmint k' i gn a moens di tchminots, paski moens di tréns, moens di voyaedjeus, et k' li posse tchereye ses bagaedjes avou l' oto.

Âdjourdu, ons a l' minme gråde, mins so l' minme trén, gn a todi on tchîf di trén [*chef de bord*], ki

sere (et drovi) les ouxhs, ki fwait les papîs po l' moenneu, et dner l' ôre di pârtance do trén. Mins avou lu (leye), gn a pa des côps des aidant(e)s [*assistants ou agents controle*], ki c' est des pikeus(es) [*pointonneurs*].

Metans, ouy, dj' a yeu m' prumî trén, ki dj' a fwait avou ene cama di Tournai. Leye a stî tchîfe (tchîftinne ?) di trén, et mi dj' a seulmint fwait l' controleu (et fé des tikets, des amindes...) li mitan do trén. Mins so mes ôtes tréns, c' est mi k' a stî tchîf di trén, tot-z âyant èn aidant, ou tot-z ovrant tot seu.

Djeus d' lingaedje

Ouy a nonne, dji m' a rindou conte comint ki l' walon m' mankéve.

Avou sacwants camas d' ovraedje do depot d' Nameur, dji câzans walon tos les djoûs, mins c' est todi les minmes resploes et les minmès paskeyes ki rvegennut tofer. Adon i m' a falou cweri après mes mots po n' nén djâzer hanke.

Damaedje ki nos avans pierdou l' vî motlî do mestî. Mins, e minme timp, nosse mestî est candjant. Dins leus frâzes e walon, mes camas stitchnut tofer des mots inglès (â mitan do walon). Adon k' mi, dji stitche des mots français, po houwer l' inglès. Metans :

- Li samwinne passêye, dj' a eu on *critical incident*, adon dj' a yeu dandjî d' on *buddy* po m' aspaler; ça fwait k' dj' a souné a m' *coach* (dit-st i, on cama.)

- Aeyir dj' a yeu Eric di l' *encadrement*, et i m' a fwait asoti; il aveut todi ene pîce a mete e trô; dj' a hâsse di rescontrer onk des *instructeurs*, po lzî raconter tot ça (di dju, mi).

Eviè meynute, dj' esteu co â depot. On mwaisse gâre [*instructeur*] copinêve avou ene cama.

Lu, i câzéve mitan walon, mitan français; leye respondeut todi e français. Ambedeus, il ont a pô près 45 ans. Dji m' a maxhî al divize. Tot e walon. Ambedeus m' ont respondou e walon. Poy gn a onk k' a moussî dins l' plaèce, et câzer pâr e français, et tot l' monde s' a rabatou so l' français.

C' est insi k' ça va avou les tchminots d' Nameur.

Picârd-câzants pus hardis

Mins dins l' profond Hinnot, i n' si djinnut nén d' câzer picârd-flamind padvant des djins ki n' î compudnut rén.

Et minme des voyaedjeus la-djus. Gn a câzu deus ans, dji controlêve on trén ki vneut d' Adinglêxhe / El Pane. Dji tcheya so deus cmeres, 45-55 ans viyes, k' avént cwate tikets. Dj' elzî deri e français: « *Il y a deux billets de trop*. Ele mi respondît insi: « *C' est pou les kiéns* ». Adon dj' vey a deus tchéns padzo les fâstrous...

Djusse po dire ki l'avâ, les djins n' sont nén schlintchires di câzer e picârd a ene sakî k' i n' conoxhnut nén.

Roumin et walon : minme piçuraedje

Â djâzer di tchmin d' fier, li roumin ravize li walon po ces piceures di lingaedje ci.

E walon, li mot « tchimin » n' est waire eployî (on dit « voye », « sitrêye », « sitrâlete », « pîsinte »). Âré po des sustantives [*locutions nominales*] come « tchimin d' fier » et « tchmin d' croes ».

E roumin, les Transilvanyins n' eploynut mây li mot sudisse « *cale* » (do latén « *cale* »), mins « *drum* » (do grek « *dromos* »), sâf po: « *calea feratã* », « *calea crucii* ».

Djôr Staelens-Sfasié, li 19 di fevrî 2017

Fiesse às lingaedjes walons 2017

Do 19 à 23 d' may, pattavå l' payis

Ciste anêye cial, les pordjets anoncîs sol waibe (foirt târd, målureuzmint) estént les cis k' avént yeu droet a èn aspalaedje del Kiminâlté, come dit dins nosse dierinne gazete. Faleut ki l' pordjet fwaiye amoussî do walon divins des soces ou tropes di djins ki n' estént nén afaitis a çoula.

Aveut on wangnant pa province, pluss onk pol picârd. Mins li Province do Roman Payis ni rmeta nou pordjet dujhåve. Ça fwait ki s' pris fourit rpårti inte deus deujhinmes. Vocial kékes pordjets ritnous do djuri.

Teyâte e picârd

Li pîce « Merci monsieur Doucane », sicrîte pa Roland Thibeau, a stî djouwêye troes côps del samwinne. Li tecse aveut ddja wangnî l' pris do scrijhaedje pol teyâte al fiesse 2016.

C' est deus persounaedjes ki dviznut dins on câbaret. Onk, èn ovri, borén-câzant (Roland Thibeau) ey èn ôte, pitit bordjoe, pârlant a môde di Tournai (Pascal Winberg). Houte di çoula, gn a ene foû-vwès [voix off] e yidich, li cene da Monsieur Doucane (Maurice Hirsch).

C' est tins del guere di 40. On mostere deus diferinnès cdujhances : onk ki passe el rezistance, et onk ki fwait avou les noveas moenneus do payis, sins sawè la k' ça va condâner sacwants djins, come li djwif Doucane.

Teyâte po ls efants

C' est Âjho-Préle k' a yeu l' plouma pol province do Hinnot walon-câzante. Al soce « Ovroe walon do Patrimoine prélwès », Jean-Claude Kegelart aveut scrît ene pîce di teyâte avou ene grande djin eyet cwate-z efants, creyeye a l' Aisse del Tuzance di Préle li mârdi 23 d' may.

Après-nonne eterdjemêye

E-n èn ôte Cinte Culturel, a Bive, li minme djoû, on gros cint d' efants des scoles di Bive et d' Graide avént radjoû avou les « vîs » (les « signeurs » [seniors], dit-st on, radoucixhanmint) des scoles di walon. C' esteut èn ocupaedje adijnçné pal Rantoele, avou l' UTAN (univiersté des troes-côps-vint, Nameur) eyet l' bibioteke del comene. Prezintaedje da Madi Dorcîmont rimimbrant ki l' walon est ene langue come ene ôte, et k' on wangne todi a cnoxhe on lingaedje du pus. Souzane Mahin tchanta l' tchant des Walons, acpagntêye al guitâre pâ Willy Marchal divant l' assimplêye ki s' aveut astampé. Adon-pwis, on passa l' videyo fwaite dins totes les scoles do ban pol bate « lére sins rlâtche », dizo acviernance da Yvon Barbazon.

Après l' fime, les efants si cpårtixhît po wangnî les troes ovroes, sordon leu-z âdje.

Souzane & Lucyin Mahin

Li scole, po les ptits (lire et 2inme anêye), ci fourit so les sons « dj », « tch » et « eu ». Adon-pwis, aprinde ene tchanson da Marie-France Gilles, « Li ptit djârdinî ».

Les 3inme et 4inme anêye avént come tinme « les viyès usteyes et ancyns ahivaedjes ». Marcel Hellebois lezî mostra li poirtaedje avou l' gorea (hârkea). Alfred Wanlin, li semaedje avou on semoe pindou al sipale. Adon-pwis, Yvon Barbazon lezî explica l' ancynne coûteure do toubak

so li Smwès, sins rovî d' elzî fé rsovni ki l' toubak d' âdjourdu towe li mitan des foumeus (riloukîz p. 17).

Willy Marchal

À gurnî, gn aveut deus tournants ovroes. Li prumî da Willy Marchal, c' esteut so les crânes di sacwants biesses às tetes [mammifères], inte di zels li lurson (nierson, hirson), k' on n' croereut nén k' a des si grandès brokes. L' ôte « estande », c' esteut Ziré Malet ki prezintêve les pondeures da Magrite (waitîz p. 8).

Désiré Malet

Les botikîs do Tchesteaa...

... ont yeu droet a des afitches avou on spot e walon a vey avou leu mestî. Pire et Birdjite ont trové boune ascoye dé tos les comierçants. Adon-pwis, fé lére ces spots la pa des efants des scoles. Abate deus djaeyes d' on côp d' warokea.

El rowe a Nameur

Li vénrdi, c' est Christine Decock ki s' va winner emey les viziteus di « Nameur e moes d' may ». Avou les Schaesseus, les Molons et les Mazwîs, ele va sayî d' fé aprinde kékes mots d' walon às rwaitants ki s' djocnut divant leu toetea.

Fiesse às lingaedjes walons : 27 di may 2017

Grand raploû a Nameur

Come e 2015, li grande fiesse-raploû si passa às abatwers di Bomel.

Les diferinnès soces avént leu stande dins l' grande sâle d' espôzucion, la k' les arivants passént dire bondjoû. Des novea-vnous: les Scrijheus (*scrîveûs*) do Cinte et les Patwezants d' Chevri-Rance. Des mancants : li scole di walon Lucien Somme; li Rweyâ Club Walon d' Mâmdy.

Seyance d' adrovaedje

Les politikîs avént respondou « vo m' cial », come les anêyes di dvant. Pår ki, ciste anêye, c' esteut troes cmeres. Des politicresses, dabôrd (neni, ti, L' Blawete, nén des politicresses !) Et del leccion, cobén :

Li minisse di l' eploye et do sco-laedje às mestîs, Eliane Tillieux, li deputêye del province, Djenvire Lazaron eyet Cecile Crevcour, li scabene del culteure. Et tchaeke di zeles î ala d' on pit passaedje e walon divins si spitch. Proficiate, vos, nos dames.

Come les Molons estént prins pa « Nameur e moes d' may », c' est ene pitite bâshele, Suzane Mahin, ki rtchanta deus coplets do tchant des Walons, emey tchapele (*a capella*, dj' ô bén : tote seule, sins muzike). Et ki rascoya on chlacaedje d' aplodixhmint. Come di djusse, poy ki l' glawene ârè fwait 5000 km po-z esse la al fiesse.

Les ocupaedjes coinreces

Adon-pwis, les soces k' avént yeu on pris po leus ocupaedjes tins del samwinne (loukîz vizon vizu), ces soces la, di dj', vinît djâzer di leu-z afwaire. Çou ki nos permeta d' aler â teyâte a Tournai (Monsieu Doucane) pu a Prêle (A scole). Li prumire pîce dizo videyo; li deujhinme, avou les acteurs et actresses coirzenoxh sol sinne.

On ourit eto des spepieusès esplikêyes sol pârlar waligâmès do Tcheste-e-l'-Ârdene [*Neufchâteau*], dinêyes e walon pa Pire Otdjâke. Et vey so videyo ene grosse vintinne d' efants do Tcheste vini dire tchaeke onk des spots k' avént stî havtés dizo cogne A4 après les werenes [*vitrines*] del veye. Metans po on coibjhî : « Ni metoz nén les pîs dins l' plat; metoz les dins vos solés. »

Adon, come si vos î serîz, ene vizite del veye di Vizé, tot e walon. Et plonkî dins l' Istwere dispu l' an 1000, et vey roter les ârbalestîs et les hârkibuzîs.

Li ronde tâve

Li ronde tâve k' on cåze ciddé, ci n' est nén l' cene des tchuvalîs et d' Marlin l' Estchanteu. C' est ene manire di fé djâzer, onk après l' ôte et avou l' minme tins d' parole, ene ûtinne di scrijheus e walon (5,5) ey e picârd (2,5). Et responde a troes kesses rapoirt a leu scrijhaedje. Mins nos è rdjâzrans long et lådje dins l' Rantoele ki vént.

Bates di noûmots

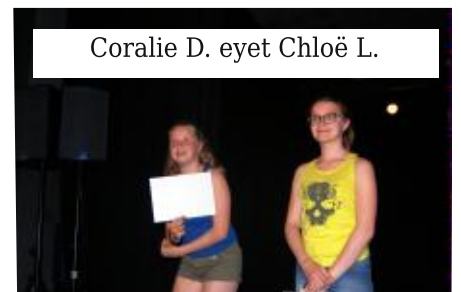
Adon-pwis vna on grand moumint. Li ci di discatchî les wangnants des deus Bates k' i gn av e 2017, les noûmots eyet « Lére sins rlâtche ».

Gn aveut ût noûmotîs a dispårti. Les bateus d' après Bive et Libin (3 pârticipâcions) n' ont nén a rodji. Il ont yeu cénk di leus noûmots ritnous dins les dijh prumîs: suçote di saiweu [*ventouse d'évier*]; spitaiweu [*soda-stream*, machine a fé del sipitante aiwe]; hape-groumiote [*aspirateur à miettes*], les troes fwais eshonne às scoles di Bive ey al copinreye di Libin. Pu co : traweuse vissante (Julie Leboutte) [*foreuse-visseuse*], et spotche-trukes (Gérard Avril) [*presse-purée*].

Les wangnants del bate fourît : Djan-Pire Minguet avou « hape-wapeur » [*hotte aspirante*], Jeanine Lemaître avou « râye-poyaedje » [*épilateur*] et Michèle Herlin avou « wåde-tchôd » [*chauffe-plat*].

Lére sins rlâtche

Tant k' al bate di lijhaedje, c' est Nameur k' a yeu l' pris, avou deus bâsheles k' on lome Coralie Dethier et Chloë Lambert. Fires, nos damjhuletes, di hâyner leu diplome divant l' assistance ki tchaca bén des mwins.

Li pris po grande djin [*adulte*] ala a Carole André del bibioteke di Tournai.

Al vesprêye, les dmorants fourît andoulés pâ concert des Crapâdes, ki rexhént eto po l' ocâzion leu prumire sitroete plake « A tot spiyî ».

Les crakes dal Blawete

Come tos les dimegnes a 6 eures à matin, På si leve sins pont fé d' brut po n' nén dispiarter

s' feme. I tchedje si VTT dins s' vweteure et s' endè va. Troes cwårts d' eure pus târd, vo l' last arivé e bwès, la k' i ploût k' araedje. Come ci matinêye la est so s' cou, i decide di rentrer e s' mājhone.

I s' dismousse sins brut et si rcoûtchî doûcetmint a costé d' Babete, si feme. Ele si rtoûne et s' plake disconte di lu. A ç' moumint la, På lyi dit : « C' est teribe come i ploût ! » Et Babete lyi respond : « Et l' enocin d' På k' est evoye so s' velo ! »

C' est èn ome di 60 ans ki si rtrouve so l' tâve d' operåcion tot ratindant d' esse operé. Il a dmandé d' esse operé pa s' bea-fi. Divant d' esse edoirmou, i lyi dit : « Ni soeyoz nén so vos niers, mi fi, dimorez e pāye, et fjhoz po on mî... Mins tuzez k' si ça toûne mǎ, vs āroz vosse bele-mere so les rins ! »

C' est onk k' a l' zapete del tévé dvins ses mwins et ki n' arestêye nén di passer d' on fime porno a on fime so l' pexhe el mer. Si feme n' è pout pus et lyi dit : « Mins nodidju d' nodidju ! Lai l' fime porno ! Pexhî, tel sais ddja Bén fé ! »

A l' ospitǎ, n a-st èn ome k' est a s' dierinne bāye. Li docteur mousse divins l' tchambe, lyi prind les bouxhaedjes di s' cour, et dit :

- Vost ome est moirt, nosse dame.

Divins ine teribe foice, li pôve ome arive a dire :

- Dji n' so nén moirt, dji so vicant...

Letes d' on ciberrôbaleu : Li mot « krompir » sol satchot d' tchipes

Dji vôreu Bén sayî di scrire on boket e rfondou. Adon, dji va fé āk di court eyet dji di ddja merci brāmint des cōps ās cis ki m' amiderront. Dj' esteu l' ôte cōp a tâve avou deus amisses, cwand dji voe so l' satchot d' fritches ki c' esteut scrît « krompir ». Dj' esteu foirt sibiré. Adon, dj' a loukî so l' Etrernete po sawè çou k' c' esteut di ç' lingaedje la. Eyet c' esteut e serbe. Adon, fāt croere ki l' walon pǎrtaedje ci mot la avou l' serbe.

Simon Lejeune, so Berdelaedje, li 5 di may 2017

Response : Oyi, vos av rājhon. C' esteut tins d' ene grande pōmagne el Serbeye, do trevén di l' Impire romin djermanike. Di l' ôte des costés di l' Impire, mon nozôtes, ç' aveut stî ene boune anêye po ene novele dinrêye vinowe d' Amerike, et k' on loma « poere di tere » (*Grundpehre*, e-n almand, divnou "crompire" el Principâté d' Lidje). Adon, li cowaidance [*solidarité*] nācionāle djouwa et on evoya des « crompires » dins les provinces k' avént fwin. Come c' esteut novea, on loma l' amagnî come on l' lomève dins l' coine k' aveut evoyî les amonucions. Did la li siebe eyet l' crowate « *krompir* ».

- Tajhe tu, Lucyin ! Monsieu est docteur. El sait mî k' twè ! »

Après l' ovraedje, n a-st ene feme ki rintere e s' mājhone pus rade ki dabitude. Come elle ôt des bruts el tchambe, ele rimonte, et ele trove si ome tot nou, tot rodje, e foirt djus d' alinne.

I lyi dit : « Dj' a èn infractusse... dj' a èn infractusse ! » Ladsu, ele ridschind po houkî les scours, mins si ptite bāshele lyi dit : « Moman, n a

l' vijhene k' est catchêye tote nowe padzo do lét ! Adon, ele rimonte, mousse el tchambe et brait : « Et cwè, waerbåd ! mi ome fwait èn infractusse et vos djouwez ās respounetes [à cache-cache] avou ls efants ! »

N a-st on curé ki s' rind amon ene veve po dvizer d' l' etermint di si ome :

- Avou 20 tchandeles, li messe vos costêyrè 100 uros; avou 10 tchandeles, 50 euros e avou 5 tchandeles, ça serè 30 euros.

- Ebn dabôrd, ni metoz k' ene tchandeale !

- Dji vou bin, mins ça serè brāmint moens gaiy, savoz !

Deus bons camaerādes sont-st atāvlés al terrasse d' on cafè. Tot d' on cōp, on ôt l' houîlād des pompîs. Ossurade, onk des deus s' leve e dit :

- Escusez m', savoz, vî scorion, mins dji doe ndaler.

- Bén, t' es pompî, ti, asteure ?

- Mi, neni. Mins l' ome di m' crapāde, siya !

Christian Thirion, li 7 di djun 2017

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudine-voz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tâvlêye di rcâzeus d' walon moen-nêye pa Jean-Marie Otjacques. Li dierin vénrdi do moes di 6 eures a 8 eures al nute al mājhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' eglijhe). Racsegnes : Emilie Lecuivre, Culture Haute-Lesse : 061/41 33 91 0498/17.24.67

Cactaedjes di Mâmdey

Deus vénrdis par moes, di 8 e. a 10 e. al nute (a 6 e. po ene des cwate tropes), metous pa livea di cnoxhance do walon. Racsegnes : info@rcw.be

Tâvlêye di walon di Rotchfoirt

A « Ascoye Fâmene », les deujhinmes et cwatrinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe

(Tchaurne, Charneux-Harsin)

Sâle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Câzreye e walon d' Gouvi

tos les 2inme mierkidis do moes, inte 14 et 16 eures e tchestea d' Gouvi. Racsegnes : Christian Thirion (0474 94 34 13; epona53@hotmail.com); Jean Bourgraff (080 33 87 22; jean.bourgraff@gmail.com)

Li copinreye di Stâvleu

si passe deus côps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mârdis, di 20 a 22 eures, à locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 26 79.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al sâle di spôrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20; petitelouyse@yahoo.fr

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph De-

co SSAUX 019 63 49 61.

Soçnaedje di Djmepe-so-Sambe

Li mârdis, ene samwinne so deus. On câze did tot, mins nén d' politike ni di rlidjon Racsegnes : christiane.bi-name@euphony.net

Sicoles di walon

Univiersité des 3 côps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwère del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrimont

Les scoles di Bive do waeyén-tins 2017

cénk ashyinnes : les **mârdis 3, 10, 17 et 24 et 31 d' octôbe 2017** a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be, ou Madi d'Orchimont tel. 061 511165

Li scole pa les scolîs si frè l' djoû âs grigne-dints.

VoBuze (Youtube)

Tévé waloncâzante

<http://www.youtube.com/wlntv> ou don-bén : <http://aberteke.walon.org>

Efirdjî (*un fil à la patte*) : pîce di teyâte da Feydeau redjârbêye e walon pa Willy Leroy, djouwêye pal dramatike di Veskeveye (deus videyos di dijh pitites minutes).

Raportaedje sol tchant des Walons (I) : ressonda da Emile Sullon di 1998, avou tchantaedje pa èn efant et ene tchantresse di s' mestî.

Tchinne Vitor Hublot

Piron n' vout nén danser : ene viye tchanson lidjwesse rimetowe en aclot (pârler d' Nivele). So ene ricwirrece (Google, Yahoo), tchôkîz: Hublot Piron Youtube.

Gn a eto « Li ptite gayole » på minme tchanteu.

Sol Toele waloncâzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Fimes del tévé waloncâzante.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 14.503 ârtikes (â 6 di djun 2017); <http://wa.wikipedia.org>

Wiccionaire & DTW

Sol Wiccionaire, <http://wa.wiktionary.org>, n' aveut 21.733 ârtikes â 6 di djun 2017.

Sol DTW, â 3 d' djun 2017, gn av 28.981 intrêyes : <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes éndjolikes

<http://walotux.walon.org>

Forums et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Toplin d' l' ovraedje so li rfondaedje eyet l' DTW. Responses âs dmandes di noûmots et metaedje des noûmots edvintés po des scrijhaedjes.

<http://walon.cultureforum.net/>

On-z î rtrouve des tecses evoyîs pa les oteurs e Feller ey eplaidîs vaici e rfondou.

Fesbok walon

Pådjes « Fesbok » avou beacôp do walon: <https://www.facebook.com> pu cweri après:

* Jean Goffart, ki fwait câzu ene gazete di tos les djoûs e walon.

* Pays conduze : deus troes noveas sudjets (al boune) tos les djoûs; fôtos di viyaedjes di Walonreye; desséns po rire, noveles, videyos...

* waltévé : ene ôte waibe askepeye pa Gwenayelee Caplin

Muzé do Pârlaedje e l' Ârdene

<http://www.museedelap parole.be/>

Novea : des pitîtes videyos di dvizes

Waibe des rvuwes walones

Sacwants d' nos tecses sont metous come « tecse del sawinne » (li papî Colas Staelens so l' pris d' l' aiwe del dierinne Rantoele).

<http://www.revues.be/>

RANTOELE N° 82

- * Çou k' est houte est houte (Désiré Malet) p. 3
- * Kimint pezer l' walon ? (Lucyin Mahin) pp. 3 & 18
- * Rakeudeu d' plâyes a Mossoul
(responda da Martial Ledecq) p. 4
- * Flipe Gilbert, rwè des Flandes (Jean Goffart) p. 5
- * Les tchawe-soris (Willy Marchal) p. 6
- * Bouyon assidjî e 1141 (Léon Thomas) p. 7
- * Muzé Magrite (Désiré Malet) p. 8
- * Radiocérudjeye å coutea Gama (Djozewal) p. 8 (motlî);
pp. 11-14 (binde d' imådjes)
- * Belès-letes
- ** L' impreur Wiyâme a Hu (Jean-Pierre Dumont) p. 9
- ** Li rmariaedje (IV) (Lucyin Mahin) p. 10 & 15
- ** Floriconte do feu (II) (redjârbaedje del tchanson
da tHenri Colas) p. 16
- ** Ene di pierdowe (Jacques Desmet) p. 16
- * Les toubaks di Smwès (IV) (Yvon Barbazon) p. 17
- * Motlî do tchmin d' fier (Georges Sfasie) p. 19
- * Fiesse ås lingaedjes walons
- ** Ocupaedjes coinreces p. 20
- ** Grand raploû d' Nameur p. 21
- * Les crakes del Blawete (Christian Thirion) p. 22
- * Des cromptires di Serbeye (Simon Lejeune) p. 22

